

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЇ

УДК 37.015.3:316.614

*Олена Власова,
м. Київ*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Обґрунтовується ідея про необхідність вважати рівень розвитку потенціалу соціальних здібностей особистості (соціальна некомпетентність, соціальна компетентність, соціальна обдарованість) тим основним результатом її соціалізації, який найбільш повно забезпечує ефективне функціонування людини в динамічних умовах сучасного соціуму, розкриваються основні детермінанти та найбільш сприятливі умови соціалізації для розвитку окремих потенціалів соціальних здібностей на різних етапах первинного онтогенезу людини.

Ключові слова: *психолого-педагогічний фактор, соціалізація, сучасний соціум, соціальні здібності, соціальна компетентність.*

Залежно від предмету вивчення й масштабу бачення під міждисциплінарним терміном «соціалізація» в сучасній науці розуміють або ж сукупність усіх соціальних і психічних процесів, через які людина засвоює систему знань, норм і цінностей, що й дозволяє їй функціонувати як повноцінному члену суспільства [1], або процеси засвоєння та відтворення індивідом суспільного досвіду, в результаті якого він стає особистістю й набуває необхідні для життя в суспільстві психологічні якості, знання, вміння, навички та мову, а також можливості спілкування та взаємодії з людьми [7].

У соціології соціалізація – це процес становлення особистості, навчання й освоєння індивідом цінностей, норм, установок і зразків поведінки, притаманних певному суспільству, соціальній спільноті, групі [5, с. 218]. З позиції соціальної педагогічної психології соціалізація є процесом входження індивіда до різних соціальних груп на підставі засвоєння необхідних для інтеграції в їхню структуру видів і форм діяльності [6].

В українській психології соціалізація розуміється як той інтегральний психологічний механізм, який забезпечує розвиток особистості та самовідтворення суспільства через формування його соціально зрілих громадян [1; 4]. Саме цей механізм покликаний перетворити людського індивіда в суспільно продуктивного громадянина як суб'єкта індивідуально-особистісного й соціального розвитку шляхом передачі новим поколінням людей соціально-історичного досвіду попередніх поколінь у відповідності з вимогами нового часу.

Повноцінна соціалізація завжди є проекцією культурних вимог і суспільних запитів певного часу. Їхній тісний зв'язок відтворено у понятті «тип культури». Відомий американський етнопсихолог Маргарет Мід виділяє три типи культури: постфігуративна, кофігуративна та префігуративна, які безпосередньо співвідносяться з характером соціалізації [1]. Особливістю постфігуративної культури, яка, за словами М. Мід, тисячоліттями характеризувала людські спільноти (її аналоги – архаїчні та патріархальні культури), є стан незмінності та спадкоємності життя, при якому діти переважно навчаються у своїх батьків, оскільки життя останніх – це модель майбутнього їхніх дітей. Кофігуративний тип культури, визначений межами Нового часу, передбачає навчання і дітей, і дорослих у їхніх однолітків. Саме тоді основним інститутом соціалізації стає школа та інші освітні інститути, у межах яких людина отримує необхідну для повноцінного функціонування в індустріальному суспільстві освіту. Нарешті специфіка сучасного постіндустріального інформаційного суспільства відбивається в понятті префігуративної культури, в межах якої «дорослі вчать також у своїх дітей». Це культура, яку передбачають, яка буде завтра, і суспільство опиняється перед непростим завданням підготувати людину до зустрічі з новим, зберігаючи те корисне, що було в минулому.

Факт швидкоплинності змін у царині виробничих технологій, який буквально протягом двох останніх десятиліть забезпечив перехід людства до якісно нового постіндустріального інформаційного суспільства, виступає виразним свідченням відомої соціально-філософської закономірності прискорення темпів соціального розвитку з розгортанням прогресу суспільного виробництва. Прискорення темпів соціальної динаміки неминуче

викликає перетворення старих і виникнення нових соціальних структур, зміну соціальних ідеалів, цінностей, зміни змісту освіти як основного інституту спрямованої соціалізації. Сучасна людина невідворотно опиняється перед необхідністю протягом усього життя освоювати нові реалії та соціальні ролі.

Окреслена ситуація робить очевидним непродуктивність раніше прийнятого підходу до розуміння соціалізації як способу вироблення нормативних стратегій поведінки людини в соціумі. Такий диспозиційний підхід (термін Г. Олпорта, який використовують його послідовники в соціальній психології) орієнтується на усталені характеристики людини, які жорстко детермінують її активність. Він позитивно зарекомендував себе при дослідженні та прогнозі поведінки людини у стандартних соціальних умовах [4]. З позиції цього підходу стрижнем соціалізації людини є її здатність до **соціальної адаптації**, зміст якої – це освоєння необхідних норм і правил спільноти з метою продуктивного виконання в ній певних соціальних ролей, що й забезпечувало прийняття окремого соціального індивіда спільнотою як члена групи. На схожих позиціях знаходились і представники радянської психологічної та соціологічної науки (А. Петровський, В. Ядов), які розробляли свої концепції з огляду на практичне прикладання їх до соціально стабільних умов радянської соціалістичної дійсності [1].

У той же час соціалізація в сучасному динамічному суспільстві – це складний багатоманітний конгломерат видів діяльності, способів організації, соціальних ролей і групових норм, які виникають та утверджуються в реальному форматі існування суспільного простору та потребують від людини освоєння. Таке розмаїття, породжуючи ситуації невизначеності, вимагає від особистості, з одного боку, розвитку механізмів суб'єктності, які б дозволяли їй чітко ідентифікувати значущі для власного самовираження групи та види соціальної активності як цілі освоєння, а, з іншого боку, розвинутих механізмів соціальної лабільності, що забезпечують ефективну самотрансформацію, відповідно до зміни соціальних умов, для того, щоб забезпечити складну динамічну рівновагу між стабільністю значущих соціальних взаємовідносин і здатністю до подальшого соціального

саморозвитку. Все це ставить нові вимоги до дослідження особливостей протікання соціалізації людини.

Відповіддю на зазначені тенденції стали такі сучасні теоретичні підходи до соціалізації, як когнітивний, ситуаційний, конструктивістський [4, с. 242-254]. Усі вони орієнтовані на аналіз розвитку потенціалу внутрішніх чинників соціальної поведінки людини в соціальних ситуаціях нестандартного змісту. Когнітивний підхід акцентує увагу на тому, що сучасна людина творчо підходить до власного соціального досвіду. Будуючи життєві плани та програми соціальної активності, вона у змозі змінювати нормативні моделі поведінки, засвоєні раніше, інтерпретуючи їх відповідно до обставин дійсності ще до того, як перейти до їх реального втілення. Ситуаційний підхід наголошує на важливості соціалізації як процесу, що відкриває людині можливості переходу до нових ситуацій соціального розвитку. Конструктивістський підхід як синтез двох попередніх виокремлює як основну проблему сучасної соціалізації пошук таких механізмів особистості, які б забезпечували їй майбутній життєвий успіх.

Очевидно, що представлені підходи зосереджують увагу не на змістовних, а на процесуальних характеристиках особистості, які забезпечують ефективне функціонування сучасної людини в динамічному соціальному світі. У той же час добре відомо, що за ефективність психічної активності людини у психології традиційно відповідає така особистісна підструктура як здібності, які в поєднанні зі знаннями, вміннями та відповідною спрямованістю особистості забезпечують формування її компетентності. А оскільки йдеться про функціонування цілісної особистості як інтегральної соціальної властивості людини, що виникає в результаті її соціалізації, то логічно припустити, що *основним результатом успішної соціалізації слід вважати виникнення та формування потенціалу соціальних здібностей людини як динамічних функціональних утворень, які найбільш повно забезпечують ефективне соціальне функціонування людської психіки як у стабільних, так і в мінливих умовах сучасного соціуму.* Такі механізми у сформованому вигляді можуть мати різний діапазон вираженості: від низького до надзвичайно високого, чому в контексті запропонованого нами бачення відповідають прояви соціальної некомпетентності та соціальної обдарованості людей.

Серединне положення на цьому континуумі займають показники соціальної компетентності, які, на нашу думку, презентують нормативний, типовий, найбільш статистично вірогідний варіант сформованості соціального потенціалу людини, який виникає внаслідок дії інтегралу механізмів спрямованої та не спрямованої соціалізації та забезпечує їй прийнятну соціальну адаптацію до умов суспільного існування через освоєння соціальних норм і цінностей соціального життя та вироблення на їх основі індивідуальних норм і ціннісних орієнтацій, співзвучних соціальному контексту існування. Показники такої соціальної компетентності ми розуміємо в генетичному аспекті як індикатори вікової норми сформованості окремих потенціалів соціальних здібностей в онтогенезі. Далі представимо основні лінії розвитку таких потенціалів, встановлені в межах проведеного нами емпіричного дослідження.

Аналіз наукової й агіографічної літератури дає підстави говорити про існування спільних особливостей численних моделей соціально здібної людини, складовими яких виступає низка високорозвинених психологічних механізмів особистості. Зокрема, активність такої особистості внутрішньо детермінована її провідною орієнтацією на світ суб'єкт-суб'єктних відносин. Їй властиві глибина і проникливість розуму, його практична спрямованість (опортуністичність), креативність як здатність до цілепокладання і винахідливість у пошуку засобів реалізації цілей, мовні здібності, сумлінність і відповідальність, джерело яких у глибині й адекватності розвитку соціальних емоцій, спроможність до конгруентної поведінки, а також соціальна сміливість. Усе це дозволяє соціально здібній особистості гармонізувати як внутрішній (особистісний), так і зовнішній (соціальний) план власної активності, продуктивно впливати на активність інших людей, об'єднуючи їх в єдиному русі соціальної діяльності, скеровуючи її на реалізацію спільних для більшості суспільних інтересів.

З метою емпіричного дослідження розвитку соціальних здібностей в умовах спрямованої соціалізації нами були розроблені психологічні критерії та показники такого процесу, основні характеристики яких узагальнені в таблиці 1.

Усього в дослідженні взяли участь 1113 осіб віком від 4 до 43 років, із них 134 – діти 4-10 років, 248 – підлітки 11-14 років, 586 – юнаки 15-21 рік, 145 – дорослі досліджувані 22-43 років. Як основні діагностичні засоби використовувались: методики Дж. Гілфорда, С. Розенцвейга, С. Денлінгер, соціометрична процедура, а також розроблені нами методика емоційного самоусвідомлення та соціально-креативна проба.

Таблиця 1

**Критерії діагностики та показники рівнів сформованості
основних потенціалів соціальних здібностей
людини в онтогенезі**

Потенціали соціальних здібностей	Критерії діагностики	Основні показники рівнів сформованості
Емоційний потенціал адекватного переживання, сприйняття, вираження, трансформації емоцій, управління емоційною сферою власного життя та розуміння емоцій іншого (емоційний інтелект)	Рівень розвитку інтраособистісного емоційного інтелекту (емоційне самоусвідомлення) Розвиток інтрособистісного емоційного інтелекту (невербальна чутливість)	Здатність до переживання емпатії, диференціації, вираження, емоцій, управління емоціями, прийняття відповідальності за їхню якість. Здатність до ідентифікації емоційних переживань за виразом обличчя. Здатність до системної диференціації експресії людського тіла
Когнітивний (мовний) потенціал як здатність людини до адекватного усвідомлення, сприйняття, трансформації когнітивної й некогнітивної інформації соціального змісту (соціальний інтелект людини).	Невербальна чутливість Вербальна чутливість Апперцепція (передбачення соціальних подій) Каузально-атрибутивні властивості	Те саме. Здатності до усвідомлення соціального змісту мовних повідомлень, розуміння їхнього змісту відповідно до соціального контексту. Здатність до передбачення наслідків соціальних ситуацій. Здатність до розуміння причин соціальних подій в динаміці.
Конативний потенціал як сукупність соціально компетентних культурно обумовлених	Соціальна адаптивність Напрямок поведінкових реакцій	Висока, середня або низька нормативність поведінкових реакцій у ситуації фрустрації Імпунітивні (на проблему) Інтропунітивні (на себе) Екстрапунітивні (на інших)

особливостей стилю ефективного спілкування, гнучка спроможність до соціально-психологічного впливу, конгруентної взаємодії з різними людьми	Тип поведінкових реакцій Потенціал впливу на соціальне оточення Соціальна експансивність	З фіксацією на потребі З фіксацією на перешкоді Самозахисні реакції Неформальний статус у групі за соціометричною процедурою Неформальні соціометричні вибори досліджуваного (непараметрична процедура)
Соціально креативний потенціал як здатність до узгодження позиції сторін, проблематизації й діалектичного синтезу елементів соціальної ситуації, значущих для більшості її учасників.	Стратегії виконання соціально-креативної проби Вираженість потреби в допомозі з боку інших	Афективна (рішення стереотип-не або оригінальне) Рационально-аналітична: монологічна або варіативна (рішення стереотипне або оригінальне) стратегія Діалектична стратегія Ділова експансивність (непараметрична соціометрична процедура)
Мотиваційно-регулятивний потенціал	Домінування певної особистісної орієнтації	Рейтингове число як показник преферентивності для особи орієнтації на певну царину активності: спілкування; пізнання; виконавська праця, домінування, творчість

Виявлені в результаті емпіричного дослідження лінії розвитку основних соціальних потенціалів людини, логіка їх розгортання в умовах спрямованої соціалізації дозволяють говорити про **гетерохронний характер** становлення соціальних здібностей людини як системного утворення. Загальна картина розвитку такої системи може бути узагальнена як тенденція до послідовного розгортання з віком її окремих потенціалів: емоційного (дитинство), конативного (середнє дитинство, тривалість якого охоплює молодший шкільний і молодший підлітковий вік), аналітичного (підлітковий вік, молодший юнацький вік), креативного (юнацький вік, дорослість), та поступальної трансформації на основі їхнього домінуючого розвитку в зазначені періоди інших складових, з подальшою інтеграцією усіх підсистем соціальних здібностей в єдину систему, до складу якої в розвиненому вигляді входять і регуляційні механізми особистісного рівня [2; 3].

Провідні умови формування психологічних механізмів соціальних здібностей на різних вікових етапах мають **гетерогенну природу**. В дошкільному дитинстві провідною умовою виступає *фасилітативний характер комунікативних установок батьків* дитини. Насичене спілкування з ними є для дитини в цьому віці основним пріоритетом і відіграє вирішальну роль у забезпеченні оптимального становлення емоційних і конативних механізмів її соціальних здібностей. Важливими чинниками розвитку соціальних здібностей дитини молодшого шкільного віку виступають наявність *ампліфікативних установок сімейного оточення, активне використання дорослими стимулюючого мовлення як основного засобу активізації психічного розвитку дитини, припустимість ними контрольованих позасімейних впливів на її розвиток*, і в той же час відсутність із боку батьків інтенцій, що не виправдано форсують такий розвиток. У межах шкільної соціалізації *запровадження педагогом спеціально створеної та апробованої в роботі психолого-педагогічної технології розвитку соціальних здібностей* здійснює ефективний вплив на розвиток соціально-когнітивного та конативного потенціалів дітей молодшого шкільного віку. Починаючи з підліткового віку, розвиток соціальних здібностей особистості обумовлюється в першу чергу зростанням показників її суб'єктності та пов'язаних із цим інтенцій до самостійного освоєння індивідуального (внутрішньо особистісної прив'язки) й соціального простору як шкільної (на рівні класу й позакласних стосунків), так і позашкільної локалізації. *Гуманітарна домінанта в організації освітнього процесу та соціальні умови великого міста* створюють особливо сприятливі умови для становлення соціально-конативних і соціально-когнітивних здібностей школярів-тінейджерів. У межах вищої школи, особливо з переходом на старші курси навчання, розвиток соціальних та інтелектуальних здібностей студентів відбувається більш ефективно за умов поєднання *професійної освіти з відповідною діяльністю за спеціальністю*. Отримані дані також статистично підтверджують важливу роль спеціальної вищої гуманітарної освіти в соціально-аналітичному та соціально-креативному розвитку дорослої людини.

За даними проведеного дослідження, суттєвим соціально-психологічним чинником, що визначає особливості розвитку

соціальних здібностей людей, виступають **умови їх родинного виховання**, які обумовлюють становлення своєрідного індивідуального типу вираженості або недорозвинення певних здібностей. При цьому істотну роль відіграє і порядок народження дитини. Так, старші діти в сім'ї найчастіше демонструють високі соціально-когнітивні властивості, молодші сиблінги мають вищі показники емоційного впливу, вони краще усвідомлюють зміст вербальної експресії, диференціюють власні емоції.

Як свідчать отримані статистичні дані, своєрідність стратегії родинного виховного впливу може або істотно гальмувати розвиток потенціалу емоційно-регулятивних і конативних здібностей людини, змушуючи її і в дорослому віці постійно звертатись за порадою та допомогою інших людей, або ж, навпаки, сприяти розвитку соціально-когнітивних та емоційно-регулятивних властивостей особистості, забезпечуючи тим самим особистісно-носію самостійність і творчу самореалізацію у спілкуванні з іншими.

Нами також простежено вплив чинника статевої приналежності людини на розвиток її соціальних здібностей. Статистично доведений випереджальний розвиток соціального потенціалу дівчаток, у порівнянні з хлопчиками, у період молодшого шкільного та підліткового віку. Як статеві особливості подальшого розвитку виявлено домінування різних складових комунікативного потенціалу обох гендерних груп: хлопці демонструють переважання раціональних механізмів орієнтації в соціальній ситуації, а дівчатка – емоційних. На рівні поведінкових проявів перші зазвичай приймають відповідальність за розгортання ситуації, другі надають перевагу конструктивному діалогу з партнером. Нарешті, дівчата активніше розрізняють і виражають емоції, а хлопці ефективніше керують власними емоційними процесами та приймають за них відповідальність.

Дані, отримані в результаті дослідження, підтверджують доцільність вважати рівень розвитку потенціалу соціальних здібностей (соціальна некомпетентність, соціальна компетентність, соціальна обдарованість) тим основним результатом її соціалізації, який найбільш повно забезпечує ефективне функціонування людини в динамічних умовах сучасного соціуму. Вони також розкривають найбільш сприятливі умови соціалізації для розвитку

окремих потенціалів соціальних здібностей на різних етапах первинного онтогенезу людини. До основних виховних детермінант розвитку соціальних здібностей людини в умовах спрямованої соціалізації слід віднести особливості її позиції, родинного, групового та гендерного статусу дитини, специфіку установок її батьків, вплив якості та рівня освіти, рівень урбанізації більш широкого соціального середовища, в якому відбувається її виховання.

Список використаної літератури

1. Власова О.І. Педагогічна психологія / О.І. Власова. – К. : Либідь, 2005. – 400 с.
2. Власова О.І. Психологічна структура та чинники розвитку соціальних здібностей : автореф. дис. ... докт. психол. наук; спеціальність : 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / Олена Іванівна Власова; Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова. — К., 2006. – 44 с.
3. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку : [монографія] / О.І. Власова. – К. : ВПЦ КНУ, 2005. – 308 с.
4. Москаленко В.В. Соціальна психологія : підручник / В.В. Москаленко. – К. : Центр навч. літератури. 2005. – 624 с.
5. Краткий словарь по социологии / Под общ. ред. Д.М. Гвишиани, Н.И.Лапина; Сост. С.М. Коржева, Н.Ф. Наумова. – М. : Политиздат, 1989. – 479 с.
6. Немов Р. Психология : в 3-х кн. / Р. Немов. – Кн. 1. Общие основы психологии. – М. : ВЛАДОС, 1996. – 688 с.
7. Реан А.А., Коломенский Я.Л. Социальная педагогическая психология. – СПб : Питер, 1999. – 416 с. – (Серия «Мастера психологии»).

Елена Власова

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ФАКТОР ЭФФЕКТИВНОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ЧЕЛОВЕКА

В статье обосновывается идея о необходимости считать уровень развития потенциала социальных способностей личности (социальная некомпетентность, социальная компетентность, социальная одаренность) тем основным результатом ее социализации, который наиболее полно обеспечивает эффективное функционирование человека в динамических условиях современного социума, раскрываются основные детерминанты и наиболее благоприятные условия социализации для развития отдельных потенциалов социальных способностей на разных этапах первичного онтогенеза человека.

Ключевые слова: *психолого-педагогический фактор, социализация, современный социум, социальные способности, социальная компетентность.*

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FACTORS OF THE MODERN PERSON'S EFFICIENT SOCIALIZATION

The idea of necessity to consider the level of potential development of the personality's social abilities (social competence, social giftedness) as the main result of socialization that most fully ensures the efficient the person's functioning in the dynamic conditions of modern society is substantiated. The basic determinants and the most favorable conditions of socialization to develop the individual potentials of social abilities at different stages of primary human ontogenesis are considered. It is emphasized that the complete socialization is a projection of cultural demands and public requests; correspondingly modern person faces the necessity for lifelong mastering new realities and social roles. The researcher justifies the new approach to the formulation of the definition of "socialization" as complex conglomerate of activities, methods of organization, social roles and group norms that occur and are introduced into a real format of public space existence and demand mastering.

In justification of this definition the author offers to be guided by the principles of cognitive, situational, constructivist approaches. It is summarized that potential origin and formation of the social human abilities as dynamic functional structures should be considered as the main result of successful socialization. These structures provide the most effective social functioning of the human psyche as in the stable, and in the changing conditions of the modern society. The author researches the development of social skills in conditions of directed socialization and develops psychological criteria and parameters of this process.

The results of this stage of research show heterochrony of the character of the social human abilities formation as a system structure. Most significant factors determining peculiarities of the social human abilities development are conditions of family education. They cause the formation of a peculiar type of individual expression or underdevelopment of certain abilities. The researcher concludes that the main educational determinant of the social human abilities development in the process of direct socialization is peculiarities of its position, family, group and gender status, specific parental arrangements, influence the education quality, level of urbanization of wider social environment.

Keywords: *psychological and pedagogical factors, socialization, modern society, social abilities, social competence.*

Одержано 08.04.2012 р.